

Het is dun geworden

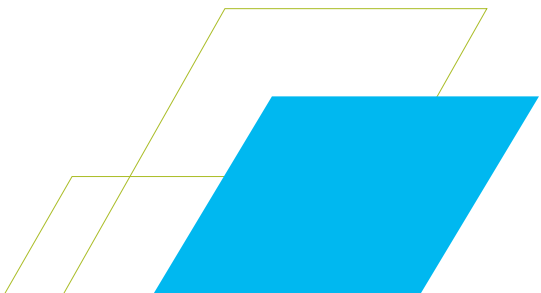
Verslag van de reflectiekamer over secularisatie & zingeving

Lectoraat Bezieling & Professionaliteit

Opsteller: dr. Robert van Putten

Contact: rjvputten@che.nl

Publicatiedatum: december 2022

Om antwoord ¹

Ik zal mijn mond niet houden tegen u
– waarom zou ik?
Onrustig droef opstandig schamper
is mijn hart in mij.

Wie zijt gij dat ik u belangrijk vind
dat ik aan u denk iedere dag
dat ik mij toets aan u?

Draai toch eindelijk je ogen
van hem af, zeggen ze tegen mij –
maar dan heb ik geen antwoord.

Nooit heb ik niets met u.

Tegen beter weten in
stel ik mijn hoop op u.
Mijn lot is levenslang
wachten op u.

Leven met een dode zelfbedachte
onzichtbare geliefde –
waarom zou ik
u niet opgeven?

Maar ik kan niet anders
dan roepen: heb mij lief.

¹ Huub Oosterhuis, Stille zingen. Verzamelde liedteksten. Utrecht: KokBoekencentrum, 2018.

Inhoudsopgave

Introductie	4
Bevindingen die raken	5
Implicaties in professionele contexten	6
Visie en handelingsperspectief	7
Bijlage 1: bloemlezing van het SCP-rapport	8
Bijlage 2: column van Maarten Vogelaar	10
Bijlage 3: column van Tabitha van Krimpen	12
Bijlage 4: overzicht van deelnemers	14

Introductie

Het lectoraat Bezieling & Professionaliteit wil maatschappelijke en culturele trends doordenken met het oog op de vorming van bezielde professionals. Een in het oog springende trend is secularisatie en de wijze waarop zingeving in onze tijd gestalte krijgt. In maart 2022 verscheen het SCP-rapport *Buiten kerk en moskee*, het derde deel in de reeks 'religie in een pluriforme samenleving'. Het rapport had een ontvullende boodschap. Anders dan door sommigen langgehoopt, blijkt de religieuze ervaring uit het begin van deze eeuw niet te beklijven. Voormalig SCP-directeur Kim Putters formuleert de bevindingen uit het rapport heel kras: hedendaagse spiritualiteit is 'eerder een voorportaal van secularisering, dan een nieuwe vorm van religie'.

Wat betekenen de inzichten van het rapport voor de ambitie om bezielde professionals op te leiden? De CHE heeft in haar instellingsplan 'bezielde werken en opleiden' tot strategisch speerpunt verheven. Hoe doe je dat vanuit christelijk perspectief in de context van toenemende secularisatie en afnemende betrokkenheid op zingeving? Welke dilemma's en uitdagingen brengt deze ontwikkeling met zich mee voor het christelijk hoger onderwijs? Hoe leer je in deze omstandigheden studenten en professionals werken met levensbeschouwing en andere bronnen van zingeving? Dit zijn niet allemaal nieuwe vragen, maar ze worden wel opnieuw en steeds meer urgent.

Om zicht te krijgen op de implicaties van dit SCP-rapport heeft het lectoraat Bezieling & Professionaliteit op 21 september 2022 een 'reflectiekamer' georganiseerd. In deze besloten studiebijeenkomst is met een groep van betrokken onderzoekers, docenten en practitioners op het gebied van religie, zingeving en onderwijs nagedacht over het rapport. Tijdens de bijeenkomst was er gelegenheid om in alle rust reflecties te delen en vragen te stellen bij het SCP-onderzoek, om te luisteren en te leren van elkaar. We hebben gesproken over inzichten uit het rapport die ons persoonlijk raakten, we hebben observaties en analyses gedeeld over de consequenties voor samenleving en beroepspraktijk en we hebben gezocht naar visie en handelingsperspectief voor het christelijk hoger onderwijs. Deelnemers schreven vooraf een korte reflectie als basis voor hun bijdrage tijdens de bijeenkomst. Ook zijn twee columns voorgedragen als aftrap van de gespreksrondes.

Dit verslag is een vrije verwerking van de inzichten die tijdens de bijeenkomst zijn opgedaan. Het doel van dit verslag is om de daar ontwikkelde inzichten tot collectieve kennis te maken en te delen met de deelnemers van de bijeenkomst en een bredere groep belanghebbenden, in de hoop dat het behulpzaam is bij verdere strategische doordenking. De opbouw volgt hetzelfde patroon als de bijeenkomst: eerst worden 'bevindingen die raken' beschreven, vervolgens worden de 'implicaties in professionele contexten' gedeeld en ten slotte wordt 'visie en handelingsperspectief' geformuleerd. Daarna volgt een aantal bijlagen: de deelnemerslijst, een bloemlezing van het SCP-rapport en twee columns.

De titel van het verslag is een gebaseerd op een uitspraak die tijdens de bijeenkomst werd gedaan. Het geeft treffend de grondtoon van het gesprek en van het rapport weer. Toch is de teneur van dit verslag niet tobberig. Integendeel. We kunnen, instemmend met Oosterhuis, niet opgeven en daarom blijven we zoeken naar nieuwe wegen.

² Joep de Hart, Pepijn van Houwelingen & Willem Huijnk, *Religie in een pluriforme samenleving. Diversiteit en verandering in beeld. Deel 3: Buiten kerk en moskee*. Den Haag: Sociaal Cultureel Planbureau, 2022.

Bevindingen die raken

Welk inzicht uit het rapport heeft je het meest geraakt en waarom? Opvallend is in de eerste plaats dat meermalen werd geconstateerd dat de analyses van het rapport *niet meer* raken. Onderzoeken over secularisatie zijn immers niet nieuw, je raakt gewend aan dit soort berichten en ligt er dus niet zomaar meer wakker van. Misschien is dit ook wel de ‘makke’ die inherent is aan dit soort studies. En het is natuurlijk een ontwikkeling die we ook rondom ons gewoon zien gebeuren, dus we herkennen het ook in de praktijk terug. Ook in die zin verrassen de onderzoeksresultaten niet.

In de tweede plaats werd breed gedeeld dat het rapport wel ontnuchterend is. We hebben ons afgelopen decennia misschien wel te rijk gerekend met de oplevende belangstelling voor zingeving. De realiteit blijkt platter, er zijn veel minder zinzoekers dan we lange tijd dachten. Het vertrouwen in instituties blijft laag, ook in het instituut kerk. Ontnuchterend is ook de typering van het SCP dat niet-traditioneel gelovige Nederlanders weinig behoefte hebben aan zingeving en dat de zingevingservaring die er is vaak oppervlakkig is. Bovendien is de observatie belangrijk dat gebrek aan betrokkenheid op zingeving bij ‘religious nones’ niet leidt tot minder persoonlijk welbevinden. Er lijkt dus niet zoveel gemist te worden.

In de derde plaats wordt het gevoel gedeeld dat er wel echt iets wegvalt met doorgaande secularisatie. De term ‘ontlastingsfunctie’ van instituties springt daarbij in het oog. Collectieve instituties boden (en bieden) zingeving en vingen (en vangen) een deel van de mentale en existentiële druk op. Nu dat voor velen wegvalt, komt die ervaring van zin en die mentale last volledig bij het individu te liggen. Dat brengt eenzaamheid met zich mee, maar ook angst (bijvoorbeeld klimaatangst). Het SCP ziet ook een verband met toenemende burn-outcultuur in Nederland.

In de vierde plaats valt volgens het rapport op dat veel mensen vooral niet meer kunnen geloven. Kerken lopen niet leeg uit militant atheïsme, maar uit onvermogen tot religieus geloof. De kerk lijkt enkel een plek te worden voor mensen die nog wel kunnen geloven, die het allemaal zeker weten. Blijft er nog ontvankelijkheid voor iets buiten ons ‘zelf’? Dat lijkt de jongste generatie steeds moeilijker te vinden. ‘De gemiddelde twintiger zoekt naar datgene wat hem of haar raakt en schrikt terug van een massieve geloofsovertuiging die ook dingen uitsluit. Graag veel inspiratie, maar liever niet iets volgen wat je zorgvuldig vormgegeven leven op het spel zet. Geloven vraagt om overgave en dat strijkt tegen de haren van de zelfontplooiing in.’

In de vijfde plaats wordt benoemd dat het onderzoek ook gelovigen zelf wat te zeggen heeft. De internationale vergelijking van secularisatie in Europa laat zien dat deze trend sterker doorwerkt in protestantse landen. Wat we nu meemaken is mede het gevolg van een beweging die het protestantse christendom zelf heeft ingezet. Zijn we daarmee ook niet onderdeel van deze ontwikkeling? Dat zien we ook praktisch terug: ‘kerkmensen’ die zich aangetrokken voelen tot het gedachtegoed van ‘nieuwe spirituelen’. Is dat geen erosie van binnenuit voor de kerk?

In de zesde plaats is er ook kritiek op het SCP-onderzoek en de gehanteerde methodologie. De taal die aan zingeving wordt gegeven door het SCP is te traditioneel en te statisch. Gehanteerde concepten zijn achterhaald en te eng geformuleerd. Ook ontbreekt de verbinding tussen zingeving en ethiek. Nu lijkt zingeving een hedonistisch-utilistische kwestie, wat levert het mij op? Verkleint het SCP niet onnodig de empirische waarneming over hoe mensen vandaag het hogere, het heilige of betekenisgeving ervaren? Het conceptueel kader schept immers ook mede de werkelijkheid. Een relationele en fenomenologische benadering zou een rijker perspectief hebben opgeleverd.

Implicaties in professionele contexten

Waar zien we toenemende secularisatie terug in onze professionele context en welke dilemma's en consequenties zien we dan opkomen? Met deze vragen pogen we verder mee te denken met het signalement in het SCP-rapport.

Diverse bijdragen agenderen de afnemende ruimte voor transcendentie, ook als het gaat om de invulling van christelijke spiritualiteit. Bijbellezen staat steeds meer in het teken van het eigen geluk en draait minder om het verkrijgen van kennis over God. Eclecticisme en vrijblijvendheid liggen op de loer. Het hierboven aangehaalde citaat geeft er ook blijk van: mensen willen zich wel laten raken, maar transformatie en commitment zijn van heel andere orde. Dat schrikt af en wordt steeds meer ondenkbaar voor mensen. Daarmee staat veel op de tocht: zonder 'belonging' is het ook snel klaar met 'believing', aldus het SCP.

In het verlengde hiervan ligt de vraag of er in de samenleving nog plekken blijven waar je niet aan het perfecte plaatje hoeft te voldoen, plekken waar niet alles maakbaar is en waar gebrokenheid een plaats mag hebben. 'Religious nones' en nieuwe spirituelen hebben een sterke focus op maakbaarheid, liet het SCP zien. Maar dat het leven soms dingen geeft die je niet verwacht en mede draait om verrassingen, afhankelijkheid en vertrouwen, hoe houd je dat besef levend? Anders wordt het bestaan wel heel guur. Overigens vinden kerken en christelijke organisaties het ook moeilijk het 'ongemak' een plek te geven, aandacht voor pijn en lijden lijkt er nauwelijks of die wordt 'weggerationaliseerd'.

Ondertussen lijken mensen 'belonging' op andere manieren te zoeken: in 'sociale bubbels' en de identiteitsstrijd die dat oplevert, maar ook in professionele contexten. De beroepsgroep wordt een plek van beloning én betekenisgeving. Tegelijkertijd vinden professionals het heel moeilijk om daar uiting aan te geven. Het pragmatisme zit daarbij in de weg. Die mentaliteit en denkwijze weet geen raad met vragen en perspectieven die uitstijgen boven 'nut'. Hoe creëer je te midden van deze pragmatiek ruimte voor een andere rationaliteit, voor die van zingeving, moraal en stilte?

Een punt van zorg is vervolgens de toenemende kloof tussen religieuzen en seculieren, zowel in taal als in belevingswereld. Het religieus analfabetisme is groot. Gebruiken gelovigen wel de goede taal? Hoe sturend en normatief is die taal en hoe vreemd mag het christelijk geloof zijn? De ontwikkeling van een 'tussentaal' lijkt belangrijker te worden, een taal 'waarbij kernwaarden het uitgangspunt vormen als een soort ruimte om met elkaar te verbinden ongeacht religieuze of spirituele achtergrond.' Voor sommige mensen werkt dat goed, terwijl anderen deze tussentaal als een verschraling ervaren. Hoe geef je dat proces van hertalen goed vorm, hoe ontwikkel je nieuwe spirituele talen en vormen die verstaanbaar zijn?

In de context van het christelijk onderwijs is de prangende vraag hoe je christelijke identiteit vormgeeft als je doelgroep, achterban en personeelsbestand meer levensbeschouwelijk divers wordt. Mensen worden ook voorzichtiger met het inbrengen van hun identiteit, terwijl daar wel behoefte aan lijkt bij studenten en zij juist voorbeeldfiguren zoeken. Hoe doe je dat goed en hoe ga je verstandig met spanningen om? Voor de CHE betekent toenemende secularisatie ook een praktische uitdaging wat betreft studentaantallen, in het bijzonder bij de opleidingen van Theologie. Dat is een 'krimpmarkt'. Wat betekent dat voor je strategische koers? Hoe blijf je relevant en hoe voorkom je de zoveelste 'worden-wie-je-bent'-school?

Visie en handelingsperspectief

Hoe kunnen we in deze context van toenemende secularisatie werk blijven maken van christelijk hoger onderwijs? Hoe geef je vorm en inhoud aan het ideaal van 'bezield werken en opleiden'? Wat hebben we dan te doen? We zoeken met deze vragen naar handelingsperspectief.

1. Het rapport is op te vatten als een uitnodiging tot maatschappijkritiek. Hyperindividualisering waarbij mensen opgesloten raken in zichzelf is geen wenkend perspectief. Als het utilistisch-hedonistisch perspectief op het goede het enige is dat overblijft, is dat reden tot stevige kritiek op onszelf en de samenleving. Over het goede leven valt echt meer te zeggen, daar biedt het christendom veel voor. Verbinding en betekenis zijn wezenlijk voor het goede leven. We verlangen naar verbondenheid. Geloof, hoop en liefde blijven dragende deugden.
2. Transcendentie en betekenis vereisen dat het pragmatische discours wordt opengebroken. We hebben rijkere taal nodig dan die van nut en efficiëntie. Dat levert niet direct resultaten op in economische zin wellicht, maar is wel een voorwaarde om het überhaupt over de ervaring van zingeving te kunnen hebben. Naast nieuwe taal vergt dat ook tijd en ruimte. Zonder die tijd en ruimte ontbreken gelegenheden om tot reflectie en bezinning te komen. In de context van toenemende flexibilisering van het onderwijs is dit een belangrijk aandachtspunt.
3. Blijf fier putten uit de christelijke traditie. We moeten blijven 'schatgraven' in de Schrift en andere bronnen. Studenten zijn geholpen met docenten die daar hun weg in weten en dat kunnen verbinden aan het leven nu. Dat is geen kwestie van transmissie, maar van transformatie en relatie. Op allerlei niveaus in de organisatie moet bezinning en toerusting hierop blijven plaatsvinden. Dit vraagt ook beleid van het leiderschap. Daarbij hoeven rafelranden niet geschuwd te worden, juist niet. Geef grenssituaties vooral een plek en geef ruimte om daarmee aan de slag te gaan. Laat studenten daarbij vooral de diversiteit aan stemmen en bronnen ervaren vanuit een open houding, om daarin hun eigen weg te vinden.
4. Doorgaans starten we de zoektocht naar taal en zingeving cognitief. Dat is echter te dun en te beperkt, we zitten al te veel 'in ons hoofd'. We zullen daar andere wegen naast moeten zetten. Het vertellen van verhalen is daarbij onmisbaar, maar we kunnen nog een stap verder gaan en lichamelijkheid een plek geven. De 'radicaliteit van incarnatie' moeten we daarbij serieus nemen, het vermogen om te 'aarden'. Dit kan door het ontwikkelen van rituelen bijvoorbeeld. Zo kan ook opnieuw collectiviteit ontstaan, door samen dingen te doen. Verbindt dat aan een ander perspectief op zingeving, een waar het niet gaat om *nadenken over zin*, maar om het *beseft van heiligheid*. Daar draait het uiteindelijk om bij zingeving en spiritualiteit.
5. Transcendentie zoeken moet over méér gaan dan ons individuele leven en de zoektocht naar (organisatie)identiteit. In de context van professionele praktijken en beroepsopleidingen is het van belang het transcendente in gesprek te brengen met concrete professionele opgaven. We zullen aannemelijk moeten maken dat levensbeschouwing en spiritualiteit zinnig licht kunnen werpen op die vraagstukken. Dat vraagt denken 'van buiten naar binnen', startend bij het vraagstuk en vervolgens zoeken naar inspiratie uit de christelijke traditie. Het gaat dan om de bijdrage van religieuze perspectieven aan 'het gemeenschappelijk goede'.

Bijlage 1: bloemlezing van het SCP-rapport

Dit rapport is het derde deel in de reeks 'religie in een pluriforme samenleving' en onderzoekt de 'verbreiding en impact van vormen van spiritualiteit die niet kerkelijk-gebonden zijn' (p5). Het rapport gaat dus over de ervaring van zingeving bij niet-traditioneel gelovigen en stelt hun basisovertuigingen, de doorwerking ervan in allerlei levenssferen en de organisaties die daarbij horen centraal. Over de verwachting die we hiervan moeten hebben schrijft voormalig SCP-directeur Kim Putters: hedendaagse spiritualiteit 'eerder een voorportaal van secularisering, dan een nieuwe vorm van religie'. De onderzoekers zeggen het als volgt: 'Over een langere termijn gezien lijkt het er niet op dat het geloof in God massaal vervangen wordt door het geloof in een hogere macht of kracht. Naarmate we dichterbij de huidige tijd komen, lijkt het oude geloof vooral plaats te maken voor scepsis ten aanzien van beide.' (p36). Steeds meer mensen zien zich niet als religieus en niet als spiritueel.

In internationaal perspectief volgt Nederland het Europese secularisatiepatroon. Dat betekent dat het aantal niet-gelovigen, atheïsten, sterk is toegenomen. Maar in vergelijking met landen als Zweden en Frankrijk blijft dat percentage nog relatief beperkt. Men kiest in Nederland liever voor de mildere positie van agnost, omdat atheïst ook de suggestie wekt van 'tegen' het geloof te zijn, wat men lang niet altijd is. Toch geldt Nederland als meest seculiere land van Europa. Belangrijke factoren noemt het rapport: scepticisme en onverschilligheid. Niet zozeer kritische geesten hebben de kerken doen leeglopen, maar secularisatie heeft vooral te maken met het feit dat 'steeds minder mensen nog (kunnen) geloven' (p12). Een meerderheid van de bevolking bidt nooit. De afnemende rol van het traditionele geloof is gemeten aan de hand van vier indicatoren: religiositeit, kerklidmaatschap, kerkgang en bidden. De eerder waargenomen opleving van religiositeit blijkt dus tijdelijk en niet te beklijven. Het lijkt erop dat met verdwijnen van 'belonging' uiteindelijk ook de 'believing' zal verdwijnen.

Het rapport geeft vervolgens een nader portret van deze 'hedendaagse alternatieve spiritualiteit'. Kernideeën van deze stroming: innerlijke beleving van en gerichtheid op bovennatuurlijke, een geestelijke dimensie. Spiritualiteit heeft met puurheid, contact met de ziel en persoonlijk ervaren te maken. Dat, in contrast met religie, dat vaak opgevat wordt door hen als dogma en onderdrukking en opgaan in een groep (p31). Hedendaagse spiritualiteit gaat over: innerlijke god, onderdeel van kosmos, cyclische visie op tijd, kringloop van seizoenen, situatiegebonden moraal, persoonlijke ervaring, ecologie. Zelfverwerkelijking en innerlijke groei zijn belangrijk. 'Alleen via deze weg kun je op het spoor komen van geestelijke waarheden, en in laatste instantie ook geluk en heelheid.' (p32). Je gevoelens, intuïties en innerlijke stem zijn maatgevend. Uiteindelijk vatten ze het zo samen in vijf aspecten in dit rapport: worden wie je bent, alles hangt met alles samen (holisme), mystieke component, zoekoriëntatie, eclecticisme in bronnen voor levenswijsheden. Spirituele activiteiten die ze aantreffen zijn ingedeeld in twee clusters. De eerste zijn algemene spirituele activiteiten zoals meditatie en yoga. De tweede is meer religieus zoals kaarsje branden, plek voor bezinning, huisaltaar. Vooral vrouwen en personen van 35-44 zijn meer met spiritualiteit bezig, evenals mensen in vrije beroepen, hoger opgeleiden, gescheiden mensen en arbeidsongeschikten.

De niet-gelovigen (atheïsten en agnosten) noemt het rapport ook wel 'religious nones'. Dat slechts 16% procent van de mensen nog zonder twijfel gelooft in het bestaan van God betekent niet dat ongelovigen of twijfelaars kerk en religie irrelevant vinden. Integendeel, ongelovigen kunnen ook de maatschappelijke functie van kerk en religie zien. In dat verband bespreekt het rapport het fenomeen 'cultuurchristendom'. 'Cultuurchristenen zijn allereerst seculier maar erkennen daarnaast (toch) de waarde van levensbeschouwing in het algemeen (en het christendom in het bijzonder) en een openbaar gesprek hierover.' (p75). Of iemand als cultuurchristen beschouwd kan worden, wordt onderzocht aan de hand van vier variabelen: verwantschap met christendom, religiositeit van een persoon, belang van geloof en kerk voor samenleving, hechting aan voortbestaan van kerk. Ongeveer 9 procent van de Nederlanders kan tot deze groep worden gerekend. Dit zijn vaker mannen en ouderen.

Het SCP heeft onderzocht hoe de 'religious nones' met levensvragen omgaan. Volgens de onderzoekers hebben ongelovigen minder belangstelling voor deze thema's. Seculieren geven aanzienlijk vaker aan 'dat de zin van het (eigen) leven een onderwerp is dat ze niet zo interesseert en aanzienlijk minder vaak de behoefte voelen af en toe de zin van hun leven te overdenken.' (p77). Zingevingsvragen spelen dus minder voor deze groep, al is het niet helemaal afwezig. Zingeving wordt door het SCP gedefinieerd langs drie dimensies: ten eerste coherentie (je leven begrijpen, verhaal, 'heeft zin'). Ten tweede levensdoel (overkoepelende doelen die richting geven), ten derde 'betekenis' (het heeft waarde, 'doet ertoe'). De eerste is meer cognitief, de derde is relatief nieuw, gaat over 'zin in' hebben.

Het valt op dat voor atheïsten zingeving regelmatig samenvalt met maakbaarheid en geloof in progressie en vooruitgang: dat men het geleidelijk een beetje beter krijgt. Jong volwassenen lijken zich daarentegen meer op geluk te richten in het hier en nu, lijken nieuwe belevingen belangrijker te vinden en beschrijven 'lekker bezig zijn' als belangrijk element van zingeving.' (p95). Wat betreft die maakbaarheid merkt het rapport dat religious nones en nieuwe spirituelen beiden die maakbaarheid als onderdeel van zingeving zien, maar dat nieuwe spirituelen dat op een andere manier zien dan atheïsten. Voor atheïsten is maakbaarheid vooral iets collectiefs (de maakbare samenleving), terwijl spirituelen het individu als maakbaar zien. 'Voor de geïnterviewde spirituele respondenten betekent maakbaarheid in eerste instantie vooral het verbeteren van jezelf terwijl religious nones (ook) aan de samenleving denken.' (p111).

De onderzoekers concluderen dat er uiteindelijk geen keerpunt in het secularisatieproces is. 'Op het individu en op het wereldse gerichte religieuze en spirituele denkbeelden en belevingen staan bepaald niet haaks op de voorstellingen van de secularisatiethese.' (p134) In een nabeschouwing op de triologie over religie in een pluriforme samenleving, waar dit rapport het slotdeel van vormt, schrijven de onderzoekers: 'Met dit alles in het achterhoofd is het evident dat de christelijke belevingswereld zowel qua geloof als in de vorm van collectieve deelname en kerkelijke organisatie in ons land stap voor stap aan het verdwijnen is. In het huidige Nederland resteren als belangrijkste bastions van traditioneel religieus geloof de orthodox gereformeerde Bijbelgordel, een aantal gemeentes van christenmigranten en Nederlandse moslims.' (p142).

Het SCP ziet drie uitdagingen ontstaan. Ten eerste een grotere mentale belasting van het individu dat op zoek is naar zingeving en daar zelf werk van moeten zien te maken. Het SCP ziet verband tussen burn-out van deze tijd en secularisering en individualisering. Voorheen hadden instituties waarmee we ons verbonden wisten een 'ontlastende' functie, ze verschaften zingeving. Nu staan mensen daar alleen voor en drukt die last op henzelf. Ten tweede levensbeschouwelijke spanningen en scheidslijnen tussen een getalsmatig dominante seculiere meerderheid en getalsmatige minderheden van orthodoxe gelovigen die in afnemende mate vertegenwoordigd worden. Ten derde een terugloop van vrijwilligers, door afnemende kerkelijke betrokkenheid. De overheid zal hier meer op moeten gaan acteren, denkt het SCP.³

³ Voor een receptie van het rapport in de christelijke pers zie de volgende links. Het *Reformatisch Dagblad* „Christen moet zich in de leefwereld van een atheïst verdiepen” (Kees van Ekris) en SCP: Geen tekenen van kentering in secularisatie (rd.nl). Het *Nederlands Dagblad*: Het geloof in God verdwijnt snel: twee derde van Nederland gelooft niet of anders | Nederlands Dagblad en Het onderschatte geloof in Nederland: er is ook een geloof zonder woorden | Nederlands Dagblad (Thomas Quartier) En Wen er maar aan: steeds meer mensen hebben gewoon niks met religie | Nederlands Dagblad (Dick Schinkelshoek).

Bijlage 2: Column van Maarten Vogelaar

Vaak heb ik me afgevraagd waarom een psycholoog of coach zoveel effectiever lijkt te zijn dan een pastor. Met effectiever bedoel ik dat de mens zichzelf echt in de spiegel kijkt en de dieperliggende pijn, schaamte, verlangen en schuld weet om te zetten in een bewuste kracht die hij/zij de wereld mag geven. Of iets afgezwakt: in het reine komen met het verleden en met herwonnen zelfvertrouwen de toekomst aangaan.

In dit SCP-rapport lezen we het antwoord waarom. We zijn gesecculariseerd, het vanzelfsprekende geloof in God is vervangen door een praktische, individualistische invulling van zingeving en geluk. De mens staat er alleen voor, dient zijn eigen leven zin te geven door levensdoelen, een coherent verhaal wat er praktisch toe doet. Dan is de psycholoog/coach veel relevanter en sneller bij het doel.

10 jaar geleden begon ik na mijn studie politicologie met missionair studentenwerk in Amsterdam. Het was een confronterende reis. Voor de meeste jongvolwassenen is er geen interesse in geloof én spiritualiteit, en er is ook weinig vertrouwen in de oude club die dit probeert aan te bieden, namelijk de kerk. Wat daar gebeurt gaat simpelweg niet over hun leven.

De door SCP genoemde *religious nones* kom ik voornamelijk tegen. Ze hebben weinig vertrouwen in gelovigen en ze voelen zich al helemaal niet veilig in de christelijke groep. Isabel was zo iemand. Je moet je niet in het mijnen-veld van religie begeven, want je kwetst of beledigt al snel iemand. Je kan het beste afstand houden van geloof. Het leven heeft alleen zin voor zover je het zelf zin geeft. Wel bewondert ze de naastenliefde en maatschappelijk bewuste projecten van gelovigen.

Daarnaast kom ik existentieel zoekende, worstelende twintigers tegen die openstaan voor wat hen raakt. Ze zoeken het buiten de kerk. Als ze mij wel vertrouwen vinden ze het ook mooi hoe ik mijn geloof beleef, maar alle opties blijven zorgvuldig open. Deze spiritueel zoekende voelt zich door weinig mensen begrepen (=eenzaam) en schreeuwt om geestelijk voedsel.

Waarom lijkt de coach en psycholoog zoveel effectiever dan de pastor? Je kunt ook kijken naar de aard van het geloof zelf. Het ontstaat ook raadselachtig, raakt de belofte van diepere lagen van het mens-zijn en wat je niet elke dag meemaakt. Als er iets gelovigs opvlamt, is het vaak een langzaam proces: taal voert je mee, je verbeelding raakt meer open, gebeurtenissen krijgen een andere betekenis, zonder dat je kunt uitleggen wat het nut ervan is. Niet jij kiest religie, maar het kiest jou.

Wat mensen zoeken is **verbondenheid** en **betekenis**, zo is in een aantal trendrapporten te lezen en zie ik terug in Gist, centrum voor christelijke spiritualiteit in Amsterdam. De betekenis (en dat zingeving heel praktisch wordt) is goed gesignaleerd in het SCP, het verlangen naar verbondenheid en de kracht van gemeenschap (ergens bij horen) vind ik onderbelicht.

Voor zoekers naar zingeving en betekenis wijst het evangelie een radicaal andere weg: die van zelfverlies, confrontatie. De grote uitnodiging die secularisering met zich meebrengt is: hoe geef je die inspiratie die iedereen wél zoekt, vorm? Hoe zet je het geraakt zijn om in diepgaande overgave die je zorgvuldig geplande leven op z'n kop zet? Daar is weinig aandacht en expertise voor in de kerk.

De andere zoektocht is die naar een groep waar je bij mag horen. Verbondenheid. Waar je gewoon mag zijn. Waar warmte is voor jou en elkaar. Daar zijn sommige kerken, christelijke scholen en organisaties goed in. Waar liefde is daar is God, zo zingt het Taizélied de apostel Johannes na. Als ik ongelovige studenten meenam naar een chris-

telijke school of kerk waren ze zonder uitzondering positief geraakt door de liefdevolle en nadenkende gelovigen. Het was een warm bad voor ze. Herkenbaar aan de liefde.

Henri Nouwen noemt in zijn boekje *In the name of Jesus* relevant willen zijn de grootste verleiding voor de pastor en wat mij betreft ook de gelovige docent en begeleider. Het SCP-rapport bevestigt hoezeer we alleen met open handen en geduld kunnen doorgaan. We leven in een unieke, geweldige tijd, waarin mensen niet meer op basis van autoriteit en buitenkant zich laten gezeggen. Maar recht willen/kunnen doen aan hun diepste hartsverlangen en hun leven daarvanuit mogen inrichten! Ze willen zich openen voor nieuwe ervaringen die echt zijn, je raken. Het spannende alleen is dat ze dit doen vanuit het huidige zelfgerichte frame, waarin de mens zelfbewust zijn leven vormgeeft. Aan ons de roeping om hen uit te dagen tot overgave en zelfaanvaarding, omdat ze zijn gewild en geliefd door hun Schepper.

Voor betekenis is openheid, geduld en overgave nodig, voor verbondenheid is vertrouwen nodig dat we integer met de diepten omgaan. Dat is niet maakbaar, maar wel de kern van een pastor of christelijke docent.

Bijlage 3: Column van Tabitha van Krimpen

Graag begin ik met een persoonlijke ervaring. Gisteren ging ik op stap met een groep studenten die de minor 'Zingeving in de samenleving' volgen. Omdat ik over een paar weken voor dezelfde groep een workshop over het thema 'leegte' geef, ging ik nu vast mee om te kijken en de groep te leren kennen. We gingen naar de Keizersgrachtkerk in Amsterdam, waar een voormalig studentenpastor hen vertelde over het christendom.

Aan de hand van een grote plaat met een boom met dikke stam waar 'Abraham' bijstond vertelde ze hoe het Jodendom, Christendom en de Islam dezelfde oorsprong hadden. Ze vertelde over macht en politiek en hoe die vaak de oorzaak waren van de volgende afscheiding.

De studenten stelden geïnteresseerde vragen. Een meisje was verrast om te ontdekken dat er zowel een kinderdoop als een volwassendoop bestaat. Het verhaal over Abraham die via Hagar een kind verwekt deed een ander denken aan het dystopische boek en serie 'The Handmaid Tale'. Horen over de hostie zorgde voor veel grote ogen en verbaasde blikken. Er werd gevraagd naar de tegenstelling tussen geloof en wetenschap. Het begrip 'calvinisme' was niet alleen voor de studenten, maar ook voor de docent nieuw. Toen het ging over de toegevoegde waarde van religie en geloof zei een student: "Je moet gewoon goed zijn voor anderen."

De ochtend zette me aan het denken en naar aanleiding daarvan wijs ik graag op vier punten.

1. Gebrek aan transcendentie

De studenten stelden scherpe en geïnteresseerde vragen. Toch bleef geloof in een God en het christendom iets curieus, iets interessant, maar ook iets waar ze weinig écht bij voor konden stellen. Terwijl ik het SCP-rapport las, kreeg ik ook steeds meer het idee dat er steeds minder ruimte is voor transcendentie, voor iets wat het zelf overstijgt. Dat raakt aan de onttovering van de wereld waar Max Weber over schreef. De theoloog Andrew Root schreef het boeiende boek 'Faith formation in a secular age: responding to the Church's obsession with youthfulness'. Aan de hand van Charles Taylor beschrijft hij drie verschillende van het 'seculiere'. Root spreekt over het 'immanente frame' en dat in onze huidige tijd het transcendente nauwelijks meer gedacht kan worden. In het immanent frame is er alleen ruimte voor de natuurlijke orde en het hier en nu. Ook spiritualiteit kan alleen een plaats hebben als individuele keuze en als manier om je authentieke zelf te worden. Spiritualiteit helpt in dit leven om een kalmer, rustiger en beter mens te worden, is de gedachte. "Je moet gewoon goed zijn voor anderen", zoals de student zei.

2. Taal

Het verbaasde me dat deze studenten, en ook vele andere leeftijdsgenoten, zo weinig kennis hebben van het christelijk geloof en soms in mijn ogen basale historische feiten niet weten. Er is sprake van religieus analfabetisme waarbij jonge mensen over het algemeen geen idee mee hebben als het gaat over religie en geloof. Hoe praat je over geloof, welke taal gebruik je, als die taal, de beelden en de verhalen op geen enkele wijze herkenning meer oproepen? Maar ook, staan de huidige beelden en taal die in christelijke en kerkelijke context vaak klinken, niet veel te ver af van de gemiddelde twintiger? Is daar binnen de CHE voldoende oog voor? De CHE staat voor de grote uitdaging om telkens weer een brug te slaan tussen de rijkdom van de christelijke traditie en wat dat ten diepste betekent, en de leefwereld van jonge mensen.

3. Bezieling

Mijn derde punt raakt hier ook aan: bezieling. In de ochtend met de studenten werden vooral veel feitelijkheden verteld. Hoe is het christendom ontstaan? Hoe loopt de lijn van toen naar nu? Het ging veel over kennis en maar weinig over bezieling. Terwijl juist die bezieling essentieel is, wil je echt iets wezenlijks over kunnen dragen. In het onderwijs krijgt de kennisoverdracht over het algemeen meer aandacht en prioriteit

dan bezieling. Bezieling is immers niet efficiënt en meetbaar, maar wel essentieel. Wat bezielt je zelf aan het geloof? Hoe geeft dat richting voor de keuzes die je maakt? Dat zou het gesprek moeten zijn, ook bij de koffieautomaten van de CHE.

De organisatiestructuur zou dit ook moeten faciliteren. Bezieling gedijdt beter in een organische dan in een bureaucratische structuur, zo ben ik overtuigd. Ook gaat het vaak over flexibel studeren. Maar welke ruimte is er voor bezieling en de verbinding die er ontstaat als je als studenten onderling ervaringen en (faal) verhalen deelt, als je telkens met een wisselende groep zit?

4. Vertrouwd vs. vervreemd

De CHE is met haar C wezenlijk anders dan andere hogescholen. Wat maakt dat voor verschil? Na mijn middelbare schooltijd aan het Ichthus College in Veenendaal wilde ik bewust niet naar de CHE, omdat ik dat zag als te veilig en vertrouwd. Hoe kan je veiligheid en vertrouwdheid bieden voor christelijke studenten, maar tegelijkertijd ook ruimte bieden voor een stukje vervreemding, voor dingen die schuren en voor kritisch reflectie op het christelijk geloof?

Tenslotte: ik kan hier slechts een kleine aanzet geven terwijl het SCP rapport raakt aan veel grote thema's en maatschappelijke ontwikkelingen. Bezielt werken en opleiden gaat wat mij betreft over een bezieling die alles doortrekt wat je doet, en niet minder belangrijk is bij de opleiding communicatie dan bij theologie. Studenten zoeken rolmodellen, voorbeeldfiguren die laten zien hoe een bezielt leven vanuit de christelijke traditie eruit ziet, die dat taal en handen en voeten geven en dat voorleven. Dat wens ik jullie als CHE toe.

Bijlage 4: overzicht van deelnemers

De reflectiekamer is een initiatief van het lectoraat Bezieling & Professionaliteit van de Christelijke Hogeschool Ede. Aan de reflectiekamer op 21 september 2022 hebben onderstaande personen deelgenomen.

- Dr. Jan Martijn Abrahamse, docent-onderzoeker systematische theologie aan de CHE en het Baptistenseminarie aan de Vrije Universiteit Amsterdam.
- Drs. Elly van den Berg, onderzoeker Professionele Identiteit & Spiritualiteit aan de CHE, promovendus aan de Vrije Universiteit Amsterdam.
- Dr. Wim Dekker, lector Informele Netwerken en Laatmoderniteit en docent sociologie bij Social Work aan de CHE.
- Jan Hol, voorzitter van het College van Bestuur van de CHE.
- Dr. Jacomijn van der Kooij, onderzoeker en adviseur Geïnspireerd Goed Onderwijs en teamleider Zin in onderwijs bij Verus, vereniging voor katholiek en christelijk onderwijs.
- Tabitha van Krimpen MA, Jonge Theoloog des Vaderlands.
- Mr. Herman Oevermans, directeur Theologie en Onderzoek aan de CHE.
- Caroline Oosterwijk, adviseur Onderzoek en docent aan de CHE, masterstudent Religie & Beleid aan de Radboud Universiteit Nijmegen.
- Hanneke de Pater MA, docent bij de opleiding Leraar Godsdienst/Levensbeschouwing aan de CHE en onderzoeker Bijbel & cultuur aan de Vrije Universiteit Amsterdam.
- Dr. Robert van Putten, lector Bezieling & Professionaliteit aan de CHE.
- Prof. dr. Bernhard Reitsma, lector Diversiteit & Professionaliteit aan de CHE en bijzonder hoogleraar 'De kerk in de context van de Islam'.
- Dr. Gert-Jan Veerman, lector Samen Divers aan de opleiding Educatie van de CHE en docent onderwijs-wetenschappen aan de Radboud Universiteit Nijmegen.
- Maarten Vogelaar MA MSc, studentenpastor en initiatiefnemer van GIST, centrum voor christelijke spiritualiteit in Amsterdam.
- Jurrian van Waaij, oud student-assistent aan de CHE en masterstudent Earth & Environment aan Wageningen University & Research.

